

АНАЛІЗ ДОСВІДУ РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ І УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Стаття присвячена дослідженню існуючого досвіду рейтингового підходу до управління в сучасній економіці. На основі результатів аналізу було встановлено послідовність етапів для визначення рейтингу при рейтинговому управлінні економічними системами різного рівня та призначення, зокрема для побудови рейтингу співробітників підприємства.

The article investigates the existing experience rating approach to governance in the modern economy. Based on the results of the analysis was set sequence of steps to determine the rating for the management of economic systems at various levels and destination, particularly for the construction of rating employees.

Ключові слова: рейтинг, рейтинговий підхід, управління, оцінювання, метод.
Key words: rating, the rating approach, management, evaluation, method.

ВСТУП

Управління економічною системою, зокрема інвестуванням розвитку підприємств, вимагає прийняття рішень щодо взаємодії як з об'єктами управління всередині системи, так і з іншими системами в зовнішньому середовищі. Інформація щодо стану та діяльності економічних агентів є основою прийняття рішень. У сучасних умовах перенасиченості інформацією особливої актуальності набувають моделі і методи, які дають змогу зменшувати обсяг інформації, необхідної для прийняття рішень, подання її в формі, сприятливій для прийняття особою, що приймає рішення (ОПР). Одним з таких перспективних методів є управління економічною системою за допомогою рейтингового підходу.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Проблемам рейтингового управління та оцінювання, у тому числі побудові рейтингових моделей, присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Вітлінського, П. Горського, О. Іванова, А. Кармінського, Ю. Лисенка, А. Садекова, С. Смірнова, В. Тимохіна, та молодих науковців О. Балакай, М. Беляєва, О. Богатова, Д. Гапчич, Н. Жигоцької, Ю. Кошелюка. В працях означених вчених розглядалися питання побудови рейтингових оцінок для економічних систем різного призначення, визначення етапів рейтингового управління підприємствами та методів застосування побудованих рейтингів в прийнятті рішень, при цьому кожний автор розглядає окремий вид рейтингової моделі, що відповідає завданням його дослідження, в той час як дослідження всього різноманіття рейтингів і способів їх застосування в управлінні економічними системами залишалось поза розглядом.

Метою статті є аналіз існуючого досвіду рейтингового підходу до управління та його застосування при

розв'язанні різноманітних завдань управління в сучасній економіці.

РЕЗУЛЬТАТИ

У роботі [1] сформульовано визначення рейтингу як оцінки "тих чи інших аспектів діяльності досліджуваної економічної системи за фіксованою шкалою". За цим визначенням рейтинг окремої економічної системи — це віднесення її до певного класу з скінченної множини заданих класів за певною ознакою чи множиною ознак.

Альтернативне визначення рейтингу надає російський фахівець П. Горський [2]: "Під терміном рейтинг розуміється впорядкований перелік визначених об'єктів, побудований за зменшенням деякої ознаки цих об'єктів. Рейтинг називається експертним, якщо впорядкування визначається експертом (комісією експертів). Аналітичним називається рейтинг, в якому впорядкування об'єктів визначається математичною моделлю". Результатом побудови рейтингу цього типу є для кожної економічної системи місце, яке вона посідає серед подібних собі систем.

Рейтингове управління являє собою процес, у якому рейтингові оцінки використовуються для аналізу, контролю, обліку, прогнозування, планування, організації, стимулювання і регулювання діяльності економічної системи. Основною характеристикою процесу рейтингового управління є те, що рейтингова оцінка водночас виступає і як інструмент, і як мета управління [1; 3].

Найбільше поширення рейтингові моделі отримали при оцінюванні діяльності в фінансовій сфері. Так, у працях Д. Гапчич [4] досліджувалась рейтингова оцінка інститутів та інструментів фондового ринку, встановлено, що проблема оцінки кредитних ризиків в сучасних умовах розвитку вітчизняного фондового ринку набу-

ває все більшого значення. При операціях з фінансовими активами завжди необхідна адекватна інформація про кредитоспроможність фінансових інститутів-позичальників (держави, юридичних осіб) разом з характеристикою ліквідності інструментів позики (переважно цінних паперів). Зазначені питання вирішуються за допомогою присвоєння відповідних рейтингових оцінок спеціалізованими рейтинговими агентствами-бюро як різновид консультативних послуг в інфраструктурному забезпеченні фондового ринку. Рейтингові оцінки слугують, насамперед, засобом виміру кредитного ризику. Додатково при цьому враховується якість фінансового менеджменту позичальника з прогнозуванням здатності виконувати свої зобов'язання. Споживання послуг рейтингових агентств різними клієнтами-користувачами зумовлене потребами забезпечення необхідної прозорості ринку, усунення та уникнення інформаційної асиметрії між емітентами та кредиторами. Таким чином, визначено перелік учасників ринку рейтингових послуг: міжнародні та вітчизняні рейтингові агентства; вітчизняні кредитні бюро; рейтингові консультанти; споживачі рейтингової інформації.

Аналіз процедури впровадження рейтингового сервісу на фінансових ринках дав змогу виокремити його основні сутнісні характеристики. Процес присвоєння рейтингової оцінки в професійному середовищі називається рейтингуванням, а кінцевим продуктом рейтингування є кредитний рейтинг конкретного позичальника (інституту) чи рейтинг цінних паперів як фінансових інструментів. Рейтингова оцінка визначається як фіксований рівень кредитного рейтингу за встановленою шкалою протягом відповідного періоду часу. Види рейтингу класифікуються за відповідними ознаками, а типи — відповідно до об'єкта рейтингової оцінки. Процес рейтингування ґрунтується на поетапній процедурі складання й присвоєння рейтингу спеціалізованими рейтинговими агентствами, побудові схеми рейтингового аналізу з визначенням перспектив розвитку ринку об'єкту рейтингової оцінки, а також у представленні системи відповідного інформаційного забезпечення. Тому рейтингова оцінка має стохастичну, а не строго формалізовану сутнісну основу.

Методичні підходи до присвоєння рейтингових оцінок залежать від типу позичальника; виду обраного інструменту боргового фінансування; термінів погашення боргу (довгострокові, середньострокові, короткострокові умови запозичення). За наявності гарантії третьої сторони як форми кредитного забезпечення, аналізується також кредитоспроможність третьої сторони.

Рейтингування інститутів та інструментів фондового ринку відповідно до рівня кредитного ризику здійснюється за допомогою рейтингової шкали, яка диференціюється на дві групи (класи, категорії) надійності запозичень і позичальників: інвестиційний та спекулятивний. Оцінка запозичень та позичальників у градації тієї чи іншої групи впливає на вартість і строки залучення ресурсів із зовнішніх джерел. Рейтингові шкали різних агентств не є ідентичними, а мають відмінності в стратифікаційній фіксації кредитного рейтингу як на міжнародному, так і на національному рівні.

На основі аргументації необхідності запровадження національного рейтингу цінних паперів у [4] визначе-

но його сутність як кінцевий результат оцінки фінансових ризиків (включаючи кредитний), що підтримується вітчизняним рейтинговим агентством на базі порівнянь показників діяльності емітентів цінних паперів у країні. Критерії, яким повинен відповідати національний кредитний рейтинг, визначені такими: а) методичні підходи до присвоєння рейтингу повинні бути максимально ідентичні тим, які застосовуються в загальновизнаній міжнародній практиці; б) надійні позичальники-резиденти та їх сек'юритизовані зобов'язання повинні одержувати можливий найвищий внутрішній рейтинг; в) внутрішній рейтинг повинен враховувати можливість зміни вектора економічного розвитку та ризику несприятливих дій урядових та інших інстанцій тільки в національному контексті. Необхідно також запровадити розробку у вітчизняних умовах нових корпоративних рейтингових продуктів, зокрема рейтингу корпоративного управління та рейтингу цінних паперів інститутів спільного інвестування.

Питанням запровадження рейтингового оцінювання на ринку страхових послуг присвячено дослідження [5], в якому проведено зіставлення визначень рейтингу різних авторів, але всі вони стосуються віднесення економічної системи до певного класу. Особливості діяльності рейтингових агентств у галузі страхування розглянуто також Н. Ткаченко [6], для підвищення обґрунтованості рейтингових оцінок запропоновано побудувати модель "ідеальної" страхової компанії і визначати відстань компанії, що оцінюється, до ідеальної. Чим меншою є відстань, тим вищий рейтинг може бути присвоєний.

Значний внесок у теорію рейтингового оцінювання здійснив російський вчений, аналітик-практик О. Кармінський [7—10]. Віддаючи належне діяльності рейтингових агентств, він запропонував методи побудови дистанційних рейтингів, які спираються на використання публічної інформації щодо діяльності об'єктів оцінювання та економетричних методів, які дають змогу будувати моделі залежності рейтингу від набору показників успішності діяльності. О. Кармінський зробив також спробу внести елементи динамічного аналізу в рейтингове оцінювання, використовуючи для розрахунку рейтингу не поточну інформацію, а інформацію за період, та надаючи більшу вагомість інформації за останні періоди, такий рейтинг має прогностичні властивості.

Сферою застосування методів, запропонованих О. Кармінським, в основному є діяльність банків. Побудові рейтингів для комплексного оцінювання фінансово-кредитної діяльності банку присвячено дослідження П. Гармидарова [11], формуванню рейтингів російських банків — Ю. Кошелюка [12]. Так, П. Гармидаров пропонує виділити таке економічне поняття, як комплексне рейтингове оцінювання фінансово-кредитної діяльності банку, що включає в себе аналіз економічних показників, експертну оцінку стану банку та математичну формалізацію.

Для самого банку позиція в однорідній групі є стимулом удосконалення організації своєї діяльності, а також може використовуватись у системі управління банком, тобто "рейтинг може бути природно інтерпретований як цільова функція рейтингового управління, значення якої є індикатором стану як банку в цілому,

так і окремих умовно автономних одиниць у його складі" [11]. Для обрахунку рейтингу банку П. Гармидаров застосовує нормалізацію первинних показників та їх адитивну згортку в інтегральний показник.

У роботі Ю. Кошелюка [12] розвинуто ідею побудови дистанційного рейтингу на основі кореляційно-регресійного аналізу, для підвищення адекватності моделі запропоновано враховувати спеціалізацію банку.

Окрім фінансових установ, приділено увагу науковцями і застосуванню рейтингового оцінювання та управління в діяльності підприємств виробничої сфери.

Грунтовне дослідження проблем рейтингування підприємств проведено Ю. Логвиненком [13; 14], який під рейтингуванням пропонує розуміти "комплексне оцінювання виробничої, фінансово-економічної, маркетингової, кадрової та інших сфер діяльності підприємства та виведення на цій основі рейтингу, котрий в максимально компактній формі відображає справжній стан об'єкта (його надійність, інвестиційну привабливість, кредитотатоспроможність, тощо) відповідно до розробленої шкали, а також дає змогу сформулювати реалістичний прогноз про його розвиток...". Науковець наполягає, що результати рейтингування мають цінність, у першу чергу, для самого об'єкта оцінювання, оскільки дають йому змогу отримання незалежної комплексної інформації про сучасний стан його функціонування у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання, виявлення правильності або хибності обраної стратегії діяльності, і лише другорядне значення має рейтинг для використання з інвестиційною та рекламною метою. Винятково важливе значення для якості рейтингу, його достовірності має вхідна інформація, яка використовувалась на етапі оцінювання. В [13] сформовано перелік з п'ятнадцяти принципів рейтингування підприємств зовнішніми рейтинговими агентствами: цілеспрямованості, неупередженості, репрезентативності, часової актуальності, адекватності, співвісності, достовірності, деконструктивності, комплексності, динамічної гнучкості, обґрунтованості шкалювання, системності, об'єктивності, наукової обґрунтованості та ефективності, більшість з яких є актуальними і при внутрішньому рейтингуванні представників трудового колективу підприємства.

М. Бєляєв [15] наголошує, що задача побудови рейтингу для аналізу споживачів, дистриб'юторів та постачальників є життєво важливою для підприємств, у яких хоча б одна з вказаних груп контрагентів є багато чисельною. Побудова рейтингу дає змогу формалізувати процес вибору, зробити його більш об'єктивним та скоротити час прийняття рішення. М. Бєляєв зазначає, що процедура побудови рейтингу для різних груп об'єктів відрізняється лише набором критеріїв. Перспективним з точки зору рейтингового оцінювання постачальників та інших контрагентів науковець вважає так званий Activity Based Costing (ABC) підхід, який передбачає перерахунок всіх характеристик постачальників на основі умовного фінансового результату співробітництва з ними, на основі якого побудовано модель рейтингового оцінювання шляхом зведення її до відомої задачі дослідження операцій — задачі про призначення та врахування недоотриманого в результаті взаємодії прибутку.

Питання рейтингового управління конкурентоспроможністю продукції промислових підприємств розглядає С. Бондаренко [16], яка відзначає багатоаспектність рейтингового управління та пропонує комплексно застосовувати в управлінні 1) рейтинг виробів від різних виробників з точки зору споживача; 2) рейтинг підприємств за конкурентоспроможністю; 3) рейтинг підрозділів підприємства; 4) рейтинг виробів асортименту одного виробника.

О. Богатовим [17] розроблено концепцію рейтингового управління, в межах якої досліджено структуру рейтингового управління, його особливості в трансформаційній економіці, розроблено комплекс алгоритмів для реалізації рейтингового управління, деталізовано технологію і механізм рейтингового управління щодо банківських установ, розроблено вимоги до інформаційного забезпечення процесу рейтингового управління.

У дослідженнях А. Садекова [18] та О. Балакай [19] розроблено та апробовано методик побудови економіко-екологічного рейтингу підприємств на основі використання методів кластерного аналізу та адаптованої дискримінантної моделі. Доведено, що основою підходу до розробки оцінки економіко-екологічної діяльності підприємства є рейтингове оцінювання, що становить ієрархічну систему, у якій між об'єктами за певними принципами встановлене якісне відношення переваги і визначене їхнє місце в ранжируемому ряді.

Поєднуючи різномірні характеристики й властивості складних економіко-екологічних явищ у єдиний інтегральний показник, рейтинги забезпечують єдність усіх складових компонентів системи і надають можливість однозначно оцінювати різні аспекти діяльності підприємств, що насамперед є інформацією для порівняльного аналізу та управління за відхиленнями.

У працях В. Вітлінського [20] та Н. Жигоцької [21] приділено увагу оцінюванню та управлінню якістю освітніх послуг на основі теорії рейтингового управління, що демонструє його універсальність.

До основних результатів, які запропоновані Н. Жигоцькою [21], відносяться:

- система показників рейтингового оцінювання якості освітніх послуг ВНЗ, яку подано у вигляді п'ятирівневої ієрархії;
- алгоритм визначення вагових коефіцієнтів деталізованих показників рейтингового оцінювання;
- способи врахування, оцінювання та зниження ступеня ризику в процесі прийняття рішення стосовно ліцензування та акредитації ВНЗ;
- створення програмно-методичного комплексу визначення рейтингової оцінки та рейтингу ВНЗ за якістю освітніх послуг;
- мультиплікативна математична модель для обчислення інтегрованого показника рейтингової оцінки ВНЗ з урахуванням ефекту нелінійності;
- підхід до зниження суб'єктивізму шляхом використання комбінованого методу визначення вагових коефіцієнтів деталізованих показників якості освітніх послуг;
- оптимізаційні стохастичні моделі ефективного використання ресурсів з метою підвищення рейтингу ВНЗ за якістю освітніх послуг.

Останній результат представляє особливу цінність, оскільки в умовах обмеженого обсягу ресурсів виникає задача їх оптимального використання для максимального можливого підвищення значення інтегрованого показника рейтингової оцінки якості освітніх послуг ВНЗ, що потребує з'ясувати, як залежить приріст відібраних деталізованих показників рейтингового оцінювання від витрат відповідних ресурсів. Н. Жигецькою пропонується для формалізації означеної залежності використовувати мультиплікативні моделі множинної регресії, які широко застосовуються в економічному аналізі, зокрема в неокласичній теорії побудови мультиплікативних виробничих функцій.

ВИСНОВКИ

Аналіз та систематизація результатів вищезгаданих досліджень дає змогу стверджувати, що визначення рейтингу включає такі основні етапи:

1) встановлення цілей та обрання методики рейтингового оцінювання;

2) вибір та обґрунтування системи показників, що відображають систему цілей та використовуються для обчислення рейтингової оцінки, їх структуризація;

3) збір, систематизація та аналітичне опрацювання інформації (статистичної, експертної) за обраний для аналізу період;

4) розроблення методики та інструментарію обчислення інтегрованого показника рейтингової оцінки;

5) ранжування об'єктів за значенням їх інтегрованих показників;

6) практичне використання отриманих результатів.

Ця послідовність етапів може бути застосована при рейтинговому управлінні економічними системами різного рівня та призначення, зокрема для визначення ефективності інвестиційних проектів, побудови рейтингу співробітників підприємства тощо.

Література:

1. Богатов О.И. Основы рейтингового управления экономическими системами / О.И. Богатов, В.Г. Скобелев, В.П. Стасюк // Новое в экономической кибернетике: сб. науч. ст. - Донецк: ДонГУ. — 1999. — № 3. — С. 35—48.

2. Горский П. Положение об аналитическом рейтинге рангового типа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.pavel.gorskiy.ru.

3. Жигецька Н.В. Моделирование, оцінка та менеджмент якості освітніх послуг: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.03.02 [Электронный ресурс] / Н.В. Жигецька; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2002. — 19 с.

4. Гапчич Д.М. Створення рейтингової інфраструктури фондового ринку України // Фінанси України. — 2005. — № 1. — С. 77—81.

5. Горьова В.М. Сутність та значення рейтингової оцінки страхових компаній / В.М. Горьова, С.О. Смирнов, Р.А. Павлов // Економічний простір. — 2010. — № 36. — С. 100—109.

6. Ткаченко Н.В. Особливості діяльності рейтингових агенств в галузі страхування [Електронний ресурс] / Н.В. Ткаченко // Вісник Української академії банківської справи. — 2009. — № 2 (27). — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/

2009_2/27.3.03.pdf.

7. Карминский А. Рейтинги как инструмент стратегического контроллинга / А. Карминский // Экономические стратегии. — 2008. — № 01. — С. 96—103.

8. Карминский А.М. Модели рейтингов банков для риск-менеджмента / А.М. Карминский, А.А. Пересецкий, А.В. Рыжов // Управление финансовыми рисками. — 2006. — № 4. — С. 362—373.

9. Карминский А.М. Рейтинги в экономике: методология и практика: монография / А.М. Карминский, А.А. Пересецкий, А.Е. Петров; под ред. А.М. Карминского. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 240 с.

10. Карминский А.М. Рейтинги как мера финансовых рисков. Эволюция, назначение, применение / А.М. Карминский, А.А. Пересецкий // Журнал новой экономической ассоциации. — 2009. — № 1-2. — С. 86—102.

11. Гармидаров П.П. Комплексне рейтингове оцінювання фінансово-кредитної діяльності банку: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 [Електронний ресурс] / П.П. Гармидаров; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2006. — 20 с.

12. Кошелюк Ю.М. Формирование рейтингов для российских банков: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / М.Ю. Кошелюк. — М., 2008. — 27 с.

13. Логвиненко Ю.Л. Принципы рейтингования машиностроительных предприятий / Ю.Л. Логвиненко // Экономический простір. — 2010. — № 36. — С. 182—191.

14. Логвиненко Ю.Л. Систематизация информационных джерел для рейтингования машиностроительных предприятий / Ю.Л. Логвиненко // Научный вестник НЛТУ Украины. — 2009. — Вып. 19. 13. — С. 278—289.

15. Беляев М.С. Методы построения рейтингов для анализа потребителей, дистрибьюторов и поставщиков: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.13 / М.С. Беляев. — Санкт-Петербург, 2007. — 125 с.

16. Бондаренко С.М. Рейтинговая система управления конкурентоспособностью промышленной продукции / С.М. Бондаренко // Проблемы науки. — 2001. — № 11. — С. 41—47.

17. Богатов О.И. Моделирование рейтингового управления экономическими системами: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.03.02 / О.И. Богатов; Донецкий держ. ун-т. — Донецьк, 2000. — 16 с.

18. Экономико-экологический рейтинг в системе управления предприятием: монография / А.А. Садеков [и др.]; Донец. Нац. ун-т экономики и торговли им. М. Туган-Барановского. — Донецк: ДонНУЭТ, 2008. — 173 с.

19. Балакай О.Б. Экономико-экологический рейтинг у системі управління підприємством: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.04 / О.Б. Балакай; Донецкий национальный ун-т экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского. — Донецьк, 2007. — 19 с.

20. Вітлінський В.В. Моделирование рейтинговой оцінки вищого навчального закладу / В.В. Вітлінський, Т.Є. Оболенська, Н.В. Жигецька // Економічна кібернетика. — 2000. — № 3—4. — С. 64—73.

21. Жигецька Н.В. Моделирование, оцінка та менеджмент якості освітніх послуг: автореф. дис... канд. экон. наук: 08.03.02 [Электронный ресурс] / Н.В. Жигецька; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2002. — 19 с.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2011 р.